

RETTEGETT ELLENSÉGBŐL MEGBECSÜLT BARÁT?

Az először ellenségként megjelenő törökök megítélése társadalmunkban az évszázadok folyamán fokozatosan átalakult. A kezdetben határozottan negatív kép már a 19. századtól megváltozott. Ezzel párhuzamosan átalakult a két társadalom egymáshoz való viszonya is. A magyar történelem eseményeinek hatására az egykori ellenség a történelmi sorstárs képét öltötte magára.

A KÉT NÉP ÉRINTKEZÉSEI

Az Európába benyomuló (Gallipoli, 1345) török hatalom elsődleges ellenfelei kezdetben a legáltalánosabb szinten a keresztény Európa, a szomszédságból fakadóan Bizánc, illetve a balkáni népek kisebb-nagyobb államalakulatai voltak. A török fokozatosan a területi-hatalmi csúcspontján álló Magyar Királyságot tekintette a következő legyőzendő ellenfélnek. A Mohácsnál elbukó középkori magyar nagyhatalom a továbbiakban két, majd három részre szakadva valójában a Habsburgok és a Török Birodalom európai szintű hatalmi küzdelmének a színterévé vált. Ebben a hatalmi küzdelemben különböző érdekű mellékhadszínterek alakultak ki. A török hűbéri viszonyok között viszonylagos önállósággal rendelkező Erdély Habsburg-ellenes függetlenségi (és a protestánsok vallásszabadságért folytatott) harcai a Bocskai-szabadságharctól kezdve több állomáson át a Rákóczi-szabadságharcban érték el

tetőpontjukat. A Törökországba kényszerült magyar emigrációk (Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc) új tartalmat adtak a török-magyar kapcsolatoknak. Lényegében II. József (kezdetben társuralkodóként) 1778–1790 közötti hadjáratával bezárólag a kapcsolatok meghatározó tényezője a váltakozó sikerű katonai konfliktusok sorozata volt. Az összecsapások brutalitása szükségszerűen deformálta az egymásról alkotott képet.

Az európai és magyar forradalmi átalakulások nyomán 1848–49-ben sok tekintetben megváltozott Európa. A magyar szabadságharcot az osztrákok csak orosz segítséggel tudták leverni. Oroszország fegyveres beavatkozása miatt 1849-ben felvetődött egy török-magyar szövetség lehetősége, de a nagypolitikai megfontolások ezt megakadályozták. A magyar szabadságharc vezetőjének, Kossuth Lajosnak és követőinek török befogadása azonban minden korábbinál szimpatikusabbá tette a magyarok szemében a Török Birodalmat és a törököket.

képalá

Az 1867-ben intézményesülő Osztrák–Magyar Monarchia két részének alapvető érdekei nem mindig estek egybe a „török és balkáni kérdésben”. A berlini kongresszustól (1878) kezdve az Osztrák–Magyar Monarchia erősen változó tartalmú politikát folytatott a Török Birodalommal szemben. 1878 és 1914 között alapvető változások következtek be a Balkán-félszigeten. A Török Birodalom felbomlásának folyamatában új független államok jöttek létre a magyar határokon (Szerbia, Románia), Bosznia-Hercegovina okkupációjával (1878), majd annexiójával (1908) az Osztrák–Magyar Monarchia közvetlen balkáni belső szereplővé vált. A folyamatokat a magyar politikai elit eltérő módon ítélte meg, s kialakult, majd fokozatosan gyarapodott a Törökországgal baráti kapcsolatok ápolására irányuló törekvés.

Az első világháború időszakára már nemcsak „megbecsült barát”, hanem fegyvertárs és szövetséges vált a Török Birodalomból. A háború alatti kapcsolatrendszer leginkább sajátos eleme a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet létrehozása és működtetése volt. A háború, illetve a párizsi béke után új kapcsolatrendszer teremtődött meg a teljesen önállóvá és függetlenné vált Magyarországgal és a szintén hatalmas területi veszteségeket elszenvedett Törökország között: a legyőzött, sőt megalázott vesztesek egymásra találása, több szempontból egymásra utaltsága.

A TÖRÖK–MAGYAR KATONAI KONFLIKTUSOK SZÁZADI

Az első magyar–török katonai összetűzéstől (1375) Nándorfehérvár elfoglalásáig (1521) számíthatjuk az első hosszú korszakot a kétoldalú küzdelemben. Az időszak elején a Magyar Királyság legalább regionális nagyhatalomnak tekinthető, a Török Birodalom pedig még csak „emelkedő pályán”, a nagytérési behatolási próbálkozás stádiumában volt. A küzdelemben a kereszténység védelme éppúgy szerepet játszik, mint a stratégiai érdekek érvényesítésére irányuló törekvések. A kétoldalú magyar–török kapcsolatrendszerben az európaiak (a pápa, az európai keresztény uralkodók) folyamatosan jelen vannak. A magyarság kezdetben európai „megbízást teljesít” a törökökkel szembeni

küzdelemben. (A törökökről alkotott kép jelentős részben európai, pápai megalapozottságú a kezdeti időszakban.)

A nagy összeütközéseket a magyarok sorra elveszítették, 1396-ban Zsigmond komoly európai szövetséges haderővel szenvedett vereséget Nikápolynál, 1444-ben pedig I. Ulászló a várnai csatában. Kisebbségi sikereket folyamatosan fel tudtak ugyan mutatni, de meghatározó tendenciának a sikeres török előrenyomulást kell tekintenünk.

A török tudatos területi pozícióépítése Konstantinápoly 1453. évi elfoglalása után – melyben talán lényegi szerepet játszott egy magyar ágyúöntő, Orbán mester, aki török szolgálatba szegődve addig soha nem látott rombolási kapacitással ruházta fel a török hadsereget – felgyorsult. A török mintegy menetből próbálta megtörni Magyarországot stratégiai szempontból kiemelkedő fontosságú kapujának, Nándorfehérvárnak az erejét (1456), de vereséget szenvedett a Hunyadi János vezetése alatt összesereglett „vegyeshadtól”. Mátyás király megőrizte ugyan a család törökellenes szocializációját, de alapvetően a stratégiai védekezés alapjaira helyezkedett. Az 1514-es magyar polgárháború (a Dózsa-féle parasztfelkelés) jelentős részben hozzájárult az ország belső erejének rombolásához. Így a török 1521-ben már sikerrel járt, elfoglalta a nándorfehérvári várrendszert, s szinte megállíthatatlanul tört előre a Magyar Királyság déli részein.

1526 előtt lényegében – néhány, főként erdélyi betöréstől eltekintve – csak a katonák és kisebb mértékben a diplomaták formálhattak maguknak közvetlen tapasztalatokat alapján álló „törökképet”. E képen természetes módon döntően a katonaság viselkedésének a jellemzése jelent meg, a kegyetlenséggel, a véreskezűséggel egyetemben. Az egyszerű török lakossal a magyaroknak nem volt semmilyen érintkezésük.

A katonai küzdelem s a kapcsolatok második szakaszát a török hódítás, a megszállás, majd a kiűzés jelenti (1526–1718). 1526 augusztusában a mohácsi csataterén nemcsak a középkori Magyarország vesztett csatát, hanem a vereség következtében a magyar katonai és politikai elitben fellépő megosztottság miatt (kettős királyválasztás) a középkori magyar ha-

talmi státus is megszűnt. Az ország két, majd három részre szakadásával Magyarország lényegében nagyhatalmi ütközőterületté vált a Habsburg és a Török Birodalom között. Ebben a küzdelemben a kereszténység és az iszlám harca, valamint a hatalmi érdekek érvényesítésére való törekvés egyaránt megjelent.

A nagypolitika szintjén már a mohácsi csata előestéjén felvetődött a hatalmi, illetve egyéni érdekek érvényesítésének a lehetősége, a törökök kegyében járva. A politikai elit egyes köreiből a „törököség” gondolata részben gyakorlata az egész korszakban jelen volt.

A Hódoltság területén az ott élő teljes magyar lakosság megtapasztalta a török uralom gyakorlati – szinte minden tekintetben megalázó – következményeit. A nem ideiglenesen, hanem véglegesen berendezkedő törökökről rendkívül negatív kép alakult ki, amely képet a vándor énekmondók és a formálódó szépirodalom „terített” a meg nem szállt területeken is.

A török „területhasznosítási” struktúrája (közvetlen szultáni kezelésű birtokok, ideiglenesen használt szpáhi birtokok) a magyar hódoltsági területeken alapvető társadalmi, gazdasági, települési folyamatokat indítottak el. A szultáni kezelésben lévő, nagyhatárúvá váló városok a többi településhez, illetve területhez képest viszonylag nyugalomban élhettek, mert a szultánnak fontosak voltak a biztos, egyösszegű bevételek; a szpáhi birtokok népessége azonban minden szempontból kiszolgáltatott volt.

A hadvezér, költő Zrínyi Miklós nemcsak dédapjának állított történeti és irodalmi emléket a *Szigeti veszedelem* megírásával, hanem már a „török áfium” elleni orvosságot keresve önálló politikai és katonai koncepciót dolgozott ki. Zrínyi nem festhette pozitív képet a törökökről – ezt gyakorlati tapasztalatai és főként céljai sem engedték volna meg.

A Bécs elfoglalására tett kísérletek (1529, 1683) nem egyszerűen a magyarországi hódítások konszolidálását szolgálták, hanem lényegében Európa jelentős részének a megszerzésére irányultak. A Török Birodalom célja az európai hegemonia biztosítása volt, de a korabeli közlekedési és utánpótlási viszonyok között Bécs már kívül esett a török katonai rádiuszán.

A török etnikailag nem „gyarmatosított” Magyarországon. A nagy hadjáratok kivételével az ország váraiban a 16-17. században mintegy 18-20 ezer katona tartózkodott, akiknek nagy része etnikailag nem török, hanem balkáni délszláv volt.

Így a „törökkép” sok esetben valójában nem a törökökről szólt.

Csak néhány igazgatási központban, a vilajetek székhelyén és a szandzsáksági központok egy részében voltak nagyobb számban „igazi törökök”.

A reformáció és az ellenreformáció küzdelme, a római rítusú keresztény egyház kettészakadása Magyarországon új megközelítéseket hozott a török megítélésében is. A vallási másság elítélése, lenézése némileg csökkent, a vallási és Habsburg-ellenes háborúk veszteségi joggal számíthatnak a török védelmére. Thököly Imre és követőinek befogadása jelezte a kapcsolatok és folyamatok változásait. A Thököly-emigráció jelentette az első magyar politikai jelenlétet Törökországon.

Az utolsó nagy katonai szakaszt 1683-tól számíthatjuk, amikor a bécsi ostromkísérlet meghiúsítása után koalíciós jellegű európai had segítségével megindult a török kiszorítása Magyarországról, ami 1697-re – a Temesköz kivételével – lényegében befejeződött. Bár a felszabadító háborúban jelentős magyar katonai részvétel is volt, a Habsburg-hatalom „új szerzeménynek” tekintette a visszafoglalt területeket, melyekről úgy gondolta, hogy ott minden korlátozás nélkül rendezkedhet be.

A „hálátlan magyarok” nem fogadták el az

**Az először
ellenségként meg-
jelenő törökök meg-
ítélése társadalmunkban
az évszázadok folyamán
fokozatosan átalakult. A
kezdetben határozot-
tan negatív kép
már a 19.**

új hatalmi berendezkedés játékszabályait. A II. Rákóczi Ferenc által vezetett Habsburg-ellenes függetlenségi háború (1703–1711) csak a háttérben tudhatta magáénak a Török Birodalom egyfajta támogatását, de ennek az erkölcsi támogatásnak gyakorlati jelentősége nemigen volt.

A Rákóczi-féle rodostói török emigráció idején minden korábban mélyebb ismeretekre tettek szert az ott élő magyarok, és nemcsak a török katonai és politikai elittről, hanem a köznépről is. Mikos Kelemen később megjelentetett levelei ha nem is generáltak egyértelmű törökszimpatiát Magyarországon, de nagyban hozzájárultak a törökök jobb megismeréséhez. A Rákóczi iránti rokonszenv miatt – amely a népköltészet-től kezdve az irodalmi alkotásokon keresztül a politikai törekvések háttérében is megjelent – „korrigálták” a törökökről alkotott magyarországi képzeteket is.

Az 1716–1718 közötti törökellenes háborúval lényegében az ország egész területe felszabadult. Az új Habsburg-hatalom berendezkedése nem ment zökkenők nélkül, már csak azért sem, mert folyamatos figyelmet igényelt a balkáni térség feszültségeinek a fokozódása. II. József 1788-ban már nem hagyományos védelmi vagy felszabadító háborút indított a törökök ellen, hanem orosz koalícióban valójában már modern területszerző törekvéseket valószínűsített meg. A magyar nemesség – az uralkodó belső reformjai miatt – nem igazán támogatta a háborút, illetve e háború céljait.

A 19. SZÁZAD ELEJÉTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

Decsy Sámuel már 1788-ban úgy vélte, hogy a magyar tudománynak – szélesebb értelemben az egész országnak – érdeke, hogy a lehető legjobban megismerje a Török Birodalmat, s megteremtse az „osmanografia” művelésének kereteit. Elsősorban külföldi munkák alapján

jellemezze a birodalom természeti, erkölcsi, egyházi, polgári és hadi viszonyait, valamint a török–magyar háborúkat. Ettől kezdve szinte egyvégtében jelennek meg a Török Birodalommal kapcsolatos statisztikai, közgazdasági, katonai elemzések, s a magyar tudományos egyre megértőbb viszonyul a külső erők által szorongatott birodalomhoz.

Az 1848-as forradalom, majd az 1849-es magyar szabadságharc egyszerre vetette fel a társadalom, a gazdaság, a politikai rendszer reformjának, illetve a Függetlenségi Nyilatkozat a nemzeti függetlenség megteremtésének a problematikáját. Noha a függetlenségi törekvések elbuktak, a modernizáció, ha más szellemben is, de tovább folyt.

Az 1849-es fegyverletétel után ezek (6–10 ezer fő körül) emigráltak Törökországba. A menekültek egy része felvette az iszlám hitet is, és belépett a hadseregbe. Ez nyújtotta a legbiztosabb védelmet az osztrákoknak való kiadással szemben. Többen előkelő rangot s méltóságot szereztek a hadseregben. A politikusok, katonák mellett a honvédorvosok felé irányult a legnagyobb csábítás. 1849-ben mintegy harminc honvédorvos is Törökországba menekült. A magyar orvosok közül többen török állami szolgálatba léptek, s magas pozíciókba jutottak a hadseregben belül. (Ők sajátosan közelről ismerhették a török populációt.)

A visszaemlékezések (ezek közül politikailag a leginkább fontos Szemere Bertalan, volt magyar miniszterelnök, valamint Egressy Gábor naplója) minden korábban mélyebben s egyben ellentmondásosságában mutatták be a Török Birodalmat.

Kossuth Lajos és társainak befogadása, majd az emigrációs lét megteremtése rendkívül erős szimpátiát keltett a törökök iránt a legyőzött Magyarország jelentős társadalmi csoportjaiban.

Magyarországnak hosszú távon nem volt érdeke Bosznia és Hercegovina okkupációja

Az először ellenségként megjelenő törökök megítélése társadalmunkban az évszázadok folyamán fokozatosan átalakult. A kezdetben határozottan negatív kép már a 19.

1878-ban, az annexió kérdésének megítélésében azonban összetettebb folyamatok játszottak közre. Magyarországon egyre inkább körvonalazódott egy törökbarát politikai elit, amely már megérezte, hogy a soknemzetiségű, soknyelvű és sokvallású Török Birodalom felbomlása közvetlen következményekkel járhat az Osztrák–Magyar Monarchiára nézve is. A Monarchián belül külpolitikai önállósággal nem rendelkező Magyarország jelentős részben a „civil kapcsolatok” bázisán építette dél felé a kapcsolatrendszerét. A balkáni államok (Szerbia, Románia) felszabadulásával és önállósodásával a Török Birodalom megszűnt a magyar területekkel szomszédos lenni. Ebből az is következett, hogy relatíve távolra került a török fenyegetéseknek még a lehetősége is. A „közvetett szomszédság” mindkét fél tekintetében megengedte és meg is kívánta a korábbi konfliktusok és tapasztalatok újraértékelését.

A balkáni háborúk (1912–1913) eredményeképpen alapvetően átrendeződött a Balkán-félsziget geopolitikai viszonyrendszere. Az elsőkben Törökország elveszítette európai területeinek döntő részét, a másodikban pedig a győztesek nagy része és az elsőkben vesztes Törökország vívta meg a harcát Bulgáriával szemben a területek újraosztásáért. A két háború könyörtelensége már előre jelezte a közelgő „Nagy Háború” sajátosságait.

Az első világháború időszaka külön figyelmet érdemel a két birodalom viszonyában. A Monarchia az Oroszországtól való félelmében – erős német hatások mellett – jutott el a török szövetség elfogadásához. Magyarországon sajátos rokonszenvvel tekintettek Törökországra. A különféle keleti kapcsolatépítéssel foglalkozó szervezetekben a politikai elit egyes tagjai (például gróf Teleki Pál) is meghatározóan részt vettek. A magyar és a török kormányzat a kétoldalú kapcsolatok alakításában kiemelkedő szerepet szánt a török fiatalok magyarországi képzésének és továbbképzésének. A „török ifjak” magyarországi iskolákban való oktatása, illetve a magyarországi kutatók törökországi munkájának támogatása hosszabb távú, kölcsönös szándékokat tükrözött.

1916-ban a magyar országgyűlés törvényt alkotott (1916. évi XVII. törvénycikk az iszlám vallás elismeréséről), amelyben az iszlám val-

lás törvényesen elismertnek nyilvánított. A törvény egyedülállóan számított a török hatás alatt nem álló országok körében. A törvénynek belpolitikai (Bosznia-Hercegovina) és külpolitikai (a Törökországgal való szövetség és fegyverbarátság megerősítése) okai adták a szélesebb értelemben vett háttérét. Klebelsberg Kunó a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet létrehozásával (1916), majd tényleges működésének megkezdésével a két ország közötti kulturális kapcsolatok ápolását, mindenekelett a magyar–török történelmi kapcsolatok feltárását és behatóbb megismerését célozta. Az intézet számottevő török támogatást is kapott, de a háborús viszonyok nem igazán voltak alkalmasak a tudományos kapcsolatok kiteljesítésére. Az intézet megalapítását a Magyar Iparművészet című folyóirat 1917. évi számában méltató Lindner Ernő így fogalmazott: „...az első olyan tudományos alapítás, mely e nagy háborúban együtt ömlő magyar és török vér termőtalajából a békés emberiség számára megmarad.”

ÖSSZEGRZÉS

A mintegy fél évezred vázlatos áttekintése alapján is levonhatunk néhány következtetést. A legfontosabb talán az, hogy e hosszú idő alatt a két nép, két állam közötti kapcsolatok sok elmentmondást hordozva, néha kihordva alakultak. A kapcsolatok tartalmi formálásában a két ország mindenkori helyzete, céljai, valamint a nemzetközi környezet folytonos átrendeződései egyaránt szerepet játszottak. A mohácsi síkon elesett magyarok és törökök feltehetően nem tudták megérteni azt, hogy az első világháború időszakában nem egymással szemben, hanem egymás mellett „hullatta vérét török és magyar”. A világháború után teljesen megváltozott feltételek között (az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, a történelmi Magyarország megalázó területi megcsonkítása, másrészt a Török Birodalom feldarabolása) új kapcsolatrendszer formálódott. A két megcsonkított ország nem egyforma lehetőségekkel, de új utakon kereste jövője biztosítékait.

■ HAJDÚ ZOLTÁN